

O ORIJENTACIJI RANOSREDNJOVJEKOVNIH CRKAVA U DALMACIJI

UDK 904 (497.5 Dalmacija) "653"
Primljeno/Received: 1999. 11. 10.
Prihvaćeno/Accepted: 1999. 11. 12.

Tomislav Marasović
HR-21000 Split
Sveučilište u Splitu

Izrađujući katalog ranosrednjovjekovnog graditeljstva u Dalmaciji, autor je došao do nekih zaključaka i o orijentaciji predromaničkih crkava, koji se razlikuju od dosadašnjih teorija. Ustvrdio je da se crkve tog razdoblja:

- 1. unutar ranosrednjovjekovnoga grada, poštujući osnovni zahtjev orijentacije zapad-istok, otklonom svoje uzdužne osi od idealne orijentacije prema istoku prilagođavaju sustavu ulične mreže;*
- 2. u prostornom kontinuitetu kultnog mjesta na izvangradskim prostorima slijede orijentaciju prethodne rimske ili starokršćanske građevine makar i u vremenskom prekidu kulturne uporabe i u slučaju promjene titulara;*
- 3. na izvangradskim prostorima bez građevnog kontinuiteta u pravilu slijede osnovnu "dinarsku" geografsko-geološku konfiguraciju istočnojadranskoga reljefa.*

Ključne riječi: predromanika, crkva, orijentacija, Dalmacija, arhitektura

U istraživanju ranosrednjovjekovnog crkvenog graditeljstva u Dalmaciji, koje od romantičarskog pristupa inozemnih stručnjaka i domaćih istraživača početkom druge polovice XIX. stoljeća do danas traje jedno i pol stoljeće, pojedini autori doticali su se problema orijentacije predromaničkih crkava, uglavnom u okviru obrade same građevine koju su proučavali.

Kao jednim od početnih postupaka u projektiranju i izgradnji crkava, orijentacijom ranosrednjovjekovnih građevina u Dalmaciji u hrvatskoj se historiografiji umjetnosti najviše bavio M. Pejaković (Pejaković 1978; Pejaković 1996; Pejaković 1997: 513-544). Svaku predromaničku i ranoromaničku crkvu, koju je proučavao, Pejaković je objasnio planiranom orijentacijom u odnosu na najvažnije kalendarske dane, dovodeći je u vezu s blagdanom titulara, zimskim ili ljetnim solsticijem, a čak ponegdje i s blagdanima hagonima pojedinih ličnosti, povezanih s događajima u crkvi (npr. u krunidbenoj bazilici hrvatskog kralja Dmitra Zvonimira u Solinu) (Pejaković 1996: 253-298). Daljnja će proučavanja sigurno pružiti mogućnosti potvrde, dopune

ili ispravka takvog "kalendarskog" tumačenja orijentacije ranosrednjovjekovnih crkava u Dalmaciji, položaja ili pravaca njihovih otvora, a u nekim slučajevima čak i ukrasa na njihovom liturgičkom namještaju, kako je to opširno raspravljao i obrazlagao Pejaković.

Na orijentaciju starohrvatskih crkava kao na posebni problem u kraćem se članku nedavno osvrnuo i S. Piplović (Piplović 1995: 171-180), osporivši osnovanost Pejakovićeve teorije samom činjenicom da su mnoge crkve, posvećene istom zaštitniku, toliko različito orijentirane. Ustanovljena nepodudarnost u velikom rasponu otklona uzdužne crkvene osi od idealnog pravca zapad-istok ne može se objasniti razlikom astronomskog i lokalnog vremena izlaska sunca u pojedinim područjima. Piplovićev je prilog svojevrsni sažetak dosada objavljenih podataka o orijentaciji predromaničkih crkava u Dalmaciji, koji najvećim dijelom koristi orijentirane tlocrte iz morfološke klasifikacije ranosrednjovjekovne arhitekture, koju sam objelodanio 1978. i 1994.¹ godine, isto kao i podatke, objavljene od nekih drugih autora. Razlike u orijentaciji

---

¹ *Graditeljstvo starohrvatskog doba u Dalmaciji*, Split, 1994, str. 31-145

starohrvatskih crkava Piplović objašnjava razlikama u položaju izlaska sunca u različitim godišnjim dobima, nastojeći svoje zaključke potkrijepiti statističkom metodom, odnosno priloženom tablom na kojoj je uz svaku od 70 ispitanih crkava označena lokacija i otklon od idealne osi zapad-istok (Piplović 1994: 31-145).

S problemom orijentacije građevina susretao sam se prilikom dugogodišnjih vlastitih istraživanja ranosrednjovjekovne arhitekture u Dalmaciji, a naročito posljednjih godina, kada sam izrađivao katalog predromaničke i ranoromaničke arhitekture na prostoru od otoka Krka do Boke Kotorske.²

Obradom stotinjak ranosrednjovjekovnih crkvenih građevina na velikom dijelu istočne jadranske obale i njezina kontinentalnog zaleđa, došao sam do nekoliko zaključaka koji se razlikuju od navedenih dosadašnjih teorija.

Predromaničke i ranoromaničke crkve unutar ranosrednjovjekovnih gradova, poštivajući osnovni zahtjev orijentacije crkvene arhitekture od V. st. do novijeg vremena, tj. postavljanje ulaza na zapadu, a svetišta na istoku, u pravilu se podređuju osnovnoj uličnoj mreži grada kojemu pripadaju. Sva su odstupanja prema jugoistoku ili sjeveroistoku od idealnog pravca zapad-istok u tim gradskim crkavama, bez obzira na titulara i vrijeme gradnje, upravo onolika koliko od tog pravca odstupa svekolika orijentacija grada u cjelini. U nekim se slučajevima orijentacija prilagođava i cestovnoj mreži unutar ili izvan ranosrednjovjekovnoga grada.

Ranosrednjovjekovne građevine, koje su sagrađene u kontinuitetu kulturnoga mjesta ranije starokršćanske ili čak poganske građevine, u pravilu nastavljaju istu orijentaciju prethodne izgradnje, podignute na istome mjestu, čak i u slučaju kad je u ranom srednjem vijeku crkva promjenila glavnoga naslovnika i kada nije održan vremenski kontinuitet građevine.

Mnogobrojne preostale predromaničke i proto-romaničke crkve, sagrađene u ranome srednjem vijeku izvan gradskih ili prigradskih područja i bez kulturnog kontinuiteta, isto tako poštivajući osnovnu orijentaciju crkava s ulazom na zapadu, a svetištem na istoku, u pogledu odstupanja od idealnoga pravca zapad - istok, u pravilu slijede osnovnu "dinarsku" geografsku konfiguraciju istočnojadranskoga reljefa.

Navedena zapažanja pokušat ću obrazložiti primjerima iz sačuvanog ranosrednjovjekovnog naslijeđa.

1.

Orijentaciju predromaničkih i ranoromaničkih crkava unutar gradskog područja može se razmotriti na primjerima ranosrednjovjekovnih gradova, koji su se razvili u kontinuitetu antičkoga grada, utvrđenja ili carske palače (u slučaju ranosrednjovjekovnoga Splita). To su na istočnojadranskoj obali (slijedom od sjeverozapada prema jugoistoku): Krk, Osor, Rab, Nin, Zadar, Trogir, Split i Dubrovnik.

Krk, ranosrednjovjekovno biskupsko sjedište na istoimenom otoku, naslijedio je uličnu mrežu antičkoga grada, koji natpis iz IV. stoljeća spominje kao *splendidissimi Civitatis Curictarum* (Kandler 1862).

Podređujući se prvobitnom uličnom sustavu, sklop starokršćanske katedrale sv. Marije zapremao je jednu od insula antičkoga *Curicum*-a, smještenu neposredno zapadno od glavnoga Carda.³ Brojni nalazi ulomaka kamenog namještaja ukrašenog pleternom ornamentikom dokazuju i predromaničku fazu Krčke katedrale, kojoj je neuobičajeni otklon u orijentaciji od jugozapada prema sjeveroistoku isključivo uvjetovan položajem antičke insule (tabla I,A). Kada je u XII. stoljeću dograđena na zapadnoj strani, iznad samog antičkoga Carda, crkva sv. Kvirina, zbog uklapanja u isti ulični sustav nova je dogradnja, okomita na uzdužnu os prvobitne crkve, orijentirana prema jugoistoku.⁴

Osor na otoku Cresu, također ranosrednjovjekovno biskupsko središte, naslijedio je kao i Krk urbanu strukturu antičkoga *Apsorosa* s pravokutnom uličnom mrežom (Deanović 1981). Zbog kontinuiteta kulturnog mjesta starokršćanske katedrale sv. Marije, koja je podignuta na neuobičajenom položaju u samom jugoistočnom kutu grada, predromanička stolna crkva naslijeđuje isti položaj, oblik i orijentaciju, ali sa stanovitim pregradnjama, najviše u liturgičkom namještaju.

U drugoj predromaničkoj crkvi, u benediktinskoj opatiji sv. Petra, smještenoj u sjeverozapadnom kvadrantu, nedaleko od antičke ulice koja je prolazila kroz sredinu prvobitnog urbanog areala grada, ustanovljene su dvije ranosrednjovjekovne faze:

južnoj predromaničkoj crkvi nepravilnu su orijentaciju s apsidom na jugu predodredila dva starija antička zida, što se pružaju u pravcu sjever-jug; sjeverna, ranoromanička bazilika pravilno je orijentirana u skladu s prvobitnim pravokutnim sustavom ulica i stambenih blokova s

² Katalog je dio knjige o ranosrednjovjekovnom graditeljstvu u Dalmaciji koju uskoro namjeravam objelodaniti.

³ A. Mohorovičić: Novootkriveni nalazi antičkih terma, oratorija i starokršćanske bazilike u gradu Krku, *Rad JAZU* 1971.; I. Žic-Rokov: Kompleks katedrale-sv.Kvirin u Krku, *Rad JAZU*, Zagreb, 1971, str. 360; Isti: Gradske zidine i ulice u Krku *Krčki zbornik*, 1971,2.A. Faber: Antički bedem grada Krka, VjAHD, 1963-1965.

⁴ Za dogradnju sv. Kvirina prvobitnoj krčkoj katedrali usp. M. Jurković: "Doppelkapelle sv.Kvirina u Krku – biskupska kapela dvostruke funkcije, *Prilozi povijesti umjetnosti Dalmacije*, 32, Split, 1992.

blagim otklonom u pravcu jugozapad-sjeveroistok (Mohorovičić 1953; Mohorovičić 1955; Mohorovičić 1957: 502, 512).

Urbana struktura s uličnom mrežom i blokovima ranosrednjovjekovnoga grada **Raba** na istoimenom otoku također je određena naslijeđem iz antičke *Arve* (Medini 1987: 171). Rapske crkve sagrađene u starokršćansko doba, nastavljajući osnovnu orijentaciju izrazito longitudinalnoga grada u smjeru sjeverozapad-jugoistok, naslijedile su i u predromaničkoj fazi uglavnom isti prostor i istu orijentaciju počevši od katedrale sv. Marije na krajnjem jugoistočnom početku gradskog prostora do crkve sv. Ivana Evanđelista, sagrađene na vrhu hrpta na jugozapadnom rubu grada blizu kopnenog ulaza (Domjan 1987: 114-116; Frey 1911: 39-62, pl. VI/1; Mohorovičić 1957: 512) (tabla I,B).

Ranosrednjovjekovni **Nin** kao sjedište hrvatskoga biskupa prilagodio je svoju uličnu mrežu barem djelomično urbanoj strukturi, naslijeđenoj od antičke *Aenone*. Iako ni izvorna antička, a pogotovu ranosrednjovjekovna planimetrija gradskog područja još uvijek nisu do kraja istražene, može se ipak naslutiti da su najstarije crkve u središnjoj zoni slijedile zidove antičkih izolata, koji i nisu sukladni prvobitnoj osnovnoj mreži (tabla II,A)⁵, pa taj problem zacijelo valja još istraživati. Orijentacija župne crkve sv. Asela, izvorno starokršćanske dvojne građevine, koja je postala predromaničkom katedralom, pokazuje neznatni otklon od pravca pružanja prvobitnih rimskih zidova (Vežić 1985: 201-215), a predromanička crkva sv. Križa svojom se orijentacijom sasvim uklapa u sklop antičkih stambenih zgrada na tom dijelu grada⁶ (tabla II, B). Srednjovjekovne crkve smještene u sjevernim zonama, naprotiv, sasvim su drugačije orijentirane s uzdužnom osi u pravcu jugozapad-sjeveroistok, počevši od sv. Marije blizu sjeverozapadnog kuta grada, preko crkve sv. Ivana Krstitelja do romaničkog sv. Ambroza, prilagođavajući se pravcima srednjovjekovnih komunikacija u sjeveroistočnoj gradskoj zoni, koje su vodile k gradskim zidovima, odnosno ulazima (tabla II, A).

Ranosrednjovjekovni **Zadar** pripada najkarakterističnijim primjerima urbanističkog naslijeđa antike u srednjem vijeku (Petricioli 1976: 117-146). Antički *Jader* kao izrazito izduženi grad na prirodnom poluotoku, orijentiranom u pravcu sjeverozapad - jugoistok, postavši već u IV. stoljeću biskupskim središtem, izgradio je brojne starokršćanske i ranosrednjovjekovne crkve u prvobitnom urbanističkom sustavu koji se modificirao sužavanjem komunikacija i

povećavanjem površine insula, zadržavajući uvijek isti pravac uzdužnih i poprečnih ulica (tabla III). Stoga sve starokršćanske građevine od katedrale sv. Stošije, crkava sv. Marije *Minor* i *Maior*, sv. Tome i sv. Stjepana do predromaničkih i ranoromaničkih crkava poput sv. Petra starog, sv. Lovre, sv. Ivana, sv. Vida i drugih slijede istu orijentaciju, kojom uzdužna os otklanja, kao i cijeli grad, od idealnog pravca zapad-istok čak za 44° bez obzira na titulara, položaj ili tipsku pripadnost. S malim je odstupanjem od spomenute orijentacije grada, kojim se nešto smanjuje razlika prema idealnom pravcu zapad-istok, postavljena i os (ulaz-svetište) crkve sv. Donata u katedralnom sklopu. Iako izvan ranosrednjovjekovnih zidina peterokonhna crkva sv. Marije kod vrata Stomorice orijentirana je u sustavu urbane mreže (Petricioli 1976: 113).

Ranosrednjovjekovni **Trogir**, također biskupsko sjedište, premda svojom prirodnom topografijom pripada sasvim drugačijem tipu grada, sagrađenog na otočiću kružnog oblika, po urbanističkoj morfologiji pokazuje isti sustav pravokutne gradske mreže, koju naslijeđuje od grčkog *Traguriona*, odnosno rimskog *Traguriuma* (Babić i dr. 1987). Kao i u Zadru, istim je postupkom prilagođavanja novim potrebama reducirana širina ulica i povećani blokovi. Taj ortogonalni sustav koji se gotovo idealno poklapa s pravcima sjever-jug, odnosno zapad-istok, slijede i srednjovjekovne crkve u gradu s time što romaničke građevine: katedrala sv. Lovre i crkva sv. Ivana pokazuju vrlo mali otklon uzdužne osi prema jugoistoku, a predromaničke crkve različite tipske pripadnosti, šesterokonhna sv. Marija na trgu i trobrodna bazilica sv. Martina (sv. Barbare), sukladne su upravo tom prvobitnom sustavu pravokutne ulične mreže. Orijentacija predromaničke crkve sv. Dujma, danas na položaju sv. Nikole u sklopu ženskog benediktinskog samostana (Kovačić 1994: 51-69), sagrađene između antičkog i ranosrednjovjekovnoga gradskog bedema, također je određena oblikom, odnosno položajem grada u cjelini. (tabla IV A).

Ranosrednjovjekovni je **Split** jedinstveni primjer postanka grada preobrazbom Palače rimskog cara Dioklecijana (Marasović 1994). U svojoj orijentaciji, radi boljeg korištenja mikroklimatskih uvjeta terena, Dioklecijanova palača odstupa od prethodne rimske centurijacijske mreže, pa i njezin pravokutni sustav vanjskih zidova, ulica i blokova, otklanja od idealnog pravca sjever-jug, odnosno istok-zapad za 24° prema jugozapadu. Kako su u tom istom kasnoantičkom sustavu sagrađene i predromaničke crkve u Palači, koje

⁵ Tako npr. M. Suić u knjizi *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb, 1976. objavljuje na str. 137. pretpostavljenu ortogonalnu organizaciju gradskog areala (tabla, IIA), kojoj uzdužna os otklanja prema sjeveroistoku, dok se iz detalja antičkog izolata oko crkve sv. Križa (o.c. str. 182.) može razabrati ortogonalni sustav s ulicom u pravcu jugoistok-sjeverozapad (tabla II, B).

⁶ Orijentaciju crkve sv. Križa opsežno je u skladu sa svojom teorijom obradio M. Pejaković: o.c. 1978

su uglavnom nastale adaptacijom antičkih građevina, to i njihova orijentacija bez obzira na naslovnika (katedrala sv. Marije – sv. Dujma, Sv. Matej – mauzolej splitskih nadbiskupa, Sv. Martin nad zapadnim vratima, Sv. Nikola “de sdoria” u jugoistočnom kvadrantu, romanička Sv. Stošija iznad južnog ulaza) pokazuju isti odklon od geografskog pravca zapad – istok (Marasović 1998). Crkva sv. Teodora (Gospe od Zvonika) nad Zapadnim vratima, zbog pravca pružanja zapadnoga zida nije mogla slijediti tu orijentaciju, pa je crkvena apsida postavljena na jugu. Takvo odstupanje od pravila moralo je uslijediti i na crkvama nad istočnim zidom, sv. Apolinaru i sv. Leonardu, koje više nisu sačuvane. Kad je mali hram Dioklecijanove palače pretvoren u srednjovjekovnu krstionicu, zadržana je njegova orijentacija s ulazom na istoku, suprotna kršćanskim pravilima, ali samo u gornjem prostoru krstionice, dok je ranosrednjovjekovna crkva sv. Tome, adaptirana u kripta hrama ipak zadržala pravilnu orijentaciju s ulazom na zapadu, dakako s istim odklonom u skladu s orijentacijom Palače, odnosno njezina Hrama (tabla IV B).

Split je zanimljiv i za proučavanje orijentacije crkava u predgrađu. Crkvene građevine koje su sagrađene uz zapadni zid prvobitnoga grada u Palači (sv. Mihovil “in ripa maris”, Sv. Julijana) orijentirane su prema ulici koja je slijedila pravac pružanja zapadnog zida Dioklecijanove Palače (Marasović 1980: 99-112). Crkva sv. Eufemije orijentirana je prema pravcu pružanja jedne starije komunikacije, zbog čega njezina uzdužna os blago otklanja prema sjeveroistoku.⁷ Građevine izvan zapadnog zida srednjovjekovnoga predgrađa (Sv. Duh, Sv. Marija de Taurello, Sv. Martin “de Colonia” i Gospe od Dobrića) orijentirane su prema tome zidu, odnosno prema putu što se u pravcu sjever – jug pružao uz taj zid (Perković 1977: 3-6). Zato je i orijentacija tih crkava, također neovisno o naslovniku kojemu su posvećene, gotovo u idealnom pravcu zapad-istok (tabla IV B).

Za razliku od svih navedenih gradova, koji su nastali u kontinuitetu ranijeg antičkoga grada (ili carske Palače), ranosrednjovjekovni je **Dubrovnik**, izgrađen u znatnoj udaljenosti od antičkog središta (*Epidaurusa*), ali ipak na podlozi kasnoantičkog kaštela na grebenastom poluotoku, na kojem se razvijao od zapada prema istoku, te od juga prema sjeveru. Postupno zasipajući uvalu, grad se potom širio i na obronke suprotne obale (Perković 1998). Kao ranosrednjovjekovno biskupsko sjedište Dubrovnik je u XI. stoljeću središte nadbiskupije, a od najstarije jezgre na Kaštelu povećavao je svoju površinu u različitim stupnjevima ranosrednjovjekovnoga opsega grada izgradnjom tzv. seksterija. Na tlocrtu grada s označenim ranosrednjovjekovnim građevinama (tabla V) može se pratiti kako crkve u prvom seksteriju

unutar najstarijeg kaštela (Sv. Marija, Sv. Sergije i Bakh i Sv. Petar “Klobučić”) slijede prirodnu orijentaciju izrazitog pravca sjeverozapad - jugoistok tog segmenta grebenastog terena. Daljnjom izgradnjom drugog seksterija orijentacija se postupno mijenja prema istoku-jugoistoku, pa su tako orijentirane i crkve toga područja (Sv. Šimun, Sv. Petar, Sv. Foska, Sv. Mihajlo). Istu orijentaciju slijedi i crkva sv. Stjepana izvan drugog seksterija, ali izgradnjom trećeg proširenja, preostale njegove crkve (Sv. Vid, Sv. Teodor), prateći prirodnu konfiguraciju uzdužnom osi prelaze idealni pravac zapad-istok i pokazuju blagi odklon prema sjeveroistoku. S tim istim odklonom, usporedno sa sjevernim zidom trećega seksterija, sagrađena je na južnoj obali uvale prva predromanička stolna crkva sv. Vlaha, koja ima dvije ranosrednjovjekovne faze. Zadržavajući istu orijentaciju na istom je mjestu podignuta nova romanička katedrala koja će vratiti ime naslovnika najstarije crkve u prvom kaštelu (Sv. Marija) (Peković 1998: 116-140).

Ranosrednjovjekovne crkve, sagrađene u sjevernim zonama grada, tj. na obroncima prvobitne sjeverne obale, crkva Preobraženja Kristova (“Sigurata”) i Sv. Nikola u Prijekome, prate orijentaciju toga dijela obale, a njihov je položaj kasnije uvjetovao i orijentaciju srednjovjekovnoga seksterija, nakon što je 1296. godine taj prostor pripojen gradu (Peković & Žile 1999: 5).

2.

Kad je riječ o kontinuitetu starokršćanskog kulturnog položaja u ranom srednjem vijeku suviše je ovdje nabrajati mnogobrojne slučajeve korištenja i pregradnje ranije crkve u predromaničko doba jer je sasvim razumljivo da će se u tim slučajevima zadržati ista orijentacija. Upozoravam, stoga, samo na nekoliko primjera u kojima nije bilo vremenskog kontinuiteta, gdje je predromanička ili ranoromanička crkva podignuta na mjestu rimskog hrama, gospodarske zgrade ili starokršćanske bazilike, čak i s promjenom crkvenog titulara.

Crkva sv. Jurja na rtu Marjana u Splitu sagrađena je u ranom srednjem vijeku uz ostatke antičkoga Dijanina hrama, prateći potpuno orijentaciju rimske građevine, koja se svojom uzdužnom osi gotovo poklapa s idealnim pravcem zapad-istok (Marasović i dr. 1996). Bez obzira, dakle, što je ranosrednjovjekovna crkva bila posvećena kršćanskom titularu, kojemu je osnovno značenje upravo u poništavanju antičkoga kulta, prethodna je građevina u ovom slučaju odredila osnovne tlocrtne pravce predromaničke crkve (tabla VI A).

Tri daljnja primjera adaptacija antičkih stambenih zgrada u predromaničke crkve potvrđuju tezu koju zastupamo. Starohrvatska **crkva sv. Petra** u Muću, u kojoj je pronađen glasoviti natpis kneza Branimira iz 888. godine, nastala je adaptacijom jedne od zgrada

⁷ prema istraživanju J. Marasovića

rimskog *Andetriuma*, vjerojatno s termalnim sklopom.⁸ Antička je eksedra u ovom slučaju odredila i pregradbu predromaničke crkve sa znatnim otklonom uzdužne osi prema sjeveroistoku (tabla VI B). Eksedra antičke gospodarske zgrade na položaju *Sudanel* u Segetu Donjem postala je predromaničkom crkvom sv. Danijela koja zbog toga dobiva neuobičajenu orijentaciju prema sjeveru (tabla VI C). Novija istraživanja oratorija u Rižinicama, gdje je svojedobno bio pronađen ulomak Trpimirova natpisa, vode prema pretpostavci da je i tamo prvobitna arhitektura predstavljala rimsku gospodarsku zgradu u kojoj je boravio ugledni i učeni Saksonac Gottchalk (Katičić 1998: 344-345; Zekan 1980: 139, bilj. 16). Time se može objasniti sasvim neuobičajena orijentacija s apsidom na sjeveru (tabla VI D).

U svim nabrojenim primjerima nije, dakle, uopće bilo kulturnog kontinuiteta, a ipak je prvobitna arhitektura uvjetovala čak i neuobičajenu orijentaciju ranosrednjovjekovnih crkava.

Orijentaciju ranosrednjovjekovnih crkava sv. Duha u Škripu (tabla VI E) i sv. Ivana u Bolu na otoku Braču (tabla VI F) također je odredio položaj ranijih antičkih građevina.

Na nekim primjerima kršćanskog kulturnog kontinuiteta, ali s vremenskim prekidom pokazat će se ista uvjetovanost u orijentaciji ranosrednjovjekovnih crkava. **Crkva sv. Marte** u Bijaćima na granici donjokaštelanskog i trogirskog polja, sagrađena je u ranom srednjem vijeku na vladarskom posjedu hrvatskih knezova, na antičkom gospodarskom sklopu (koji je, po svoj prilici, djelomično preuređen za jednu od starohrvatskih vladarskih rezidencija) (Marasović 1999). Revizija istraživanja, poduzeta 1967.-1970. godine pokazala je da je predromanička crkva sagrađena na prostoru veće starokršćanske trobrodne bazilike, posvećene sv. Ivanu (Jelovina & Vrsalović 1968: 174-176). Iako se u ovom slučaju radi o promjeni titulara i o vremenskom diskontinuitetu crkvene funkcije, zadržana je ista orijentacija starokršćanske crkve, koja pokazuje neznatan otklon uzdužne osi u odnosu na idealni pravac zapad-istok (tabla VII A).⁹

U sličnim je građevinskim uvjetima sagrađena i ranoromanička trobrodna bazilika **sv. Petra i Mojsija** na položaju nazvanom "Šuplja crkva" u Solinu. Istraživanjima E. Dyggvea, koji je 1930. otkrio crkvu (Dyggve 1954-1957: 238-243), potvrdivši Katićevu

hipotezu da je na tom mjestu bila krunidbena bazilika kralja Zvonimira, pronađeni su i ostatci znatno veće starokršćanske bazilike tzv. istočnog salonitanskog cemeterija. Revizija istraživanja tog položaja, koja je u tijeku, potvrdila je takav slijed i pružila nove podatke o prvobitnoj starokršćanskoj bazilici (Zekan 1994). Za predmet o kojem ovdje raspravljamo, važno je napomenuti da ranosrednjovjekovna crkva iz druge polovice XI. stoljeća, u kojoj je papinski izaslanik okrunio godine 1075.(1976.?) hrvatskoga kralja Zvonimira, sagrađena na istom položaju, ali također u vremenskom diskontinuitetu u odnosu na prethodnu građevinu, nastavlja istovjetnu orijentaciju starokršćanske bazilike s istim pravcem uzdužne osi koji je u odnosu na idealni pravac zapad-istok znatno pomaknut prema jugoistoku (tabla VII B). Takvo odstupanje, neuobičajeno za ranosrednjovjekovne crkve na srednjodalmatinskom području nije, dakle, uvjetovala gradnja ranoromaničke bazilike, već ranije izgrađena starokršćanska cemeterijalna bazilika, kojoj je orijentaciju odredilo vjerojatno najpogodnije mikrolokacijsko korištenje terena uz samu rijeku Jadro.

Sličan je bio postupak i pri gradnji crkve sv. Silvestra u Biševu s time što ranijim fazama iz starokršćanskog i ranijeg predromaničkog razdoblja pripadaju manje crkve, kojima su ostaci pronađeni u unutrašnjosti ranoromaničke građevine.¹⁰ I u ovom slučaju može se zaključiti o vremenskom diskontinuitetu, ali i o uvjetovanosti orijentacije položajem postojeće crkve (tabla VI G). Promjena orijentacije u takvim slučajevima, poput male ranosrednjovjekovne crkvice unutar starokršćanske bazilike sv. Petra u mjestu Ubli na Lastovu, iznimna je pojava.

3.

Predromaničke i ranoromaničke crkve, sagrađene izvan gradova, naselja ili prigradskih prostora na položajima koji nisu određeni prethodnim gradnjama, u najvećem broju proučenih građevina mogu se u pravilu svrstati, kad je u pitanju orijentacija, u tri osnovne skupine.

- crkve sasvim pravilne orijentacija u odnosu na sjever, s uzdužnom osi u pravcu zapad - istok, tj. s ulazom na zapadu i svetištem na istoku, ili s neznatnim otklonom idealne osi u odnosu na geografski istok;

⁸ M. Zekan: prilog proučavanju arhitekture iz koje potječe natpis kneza Branimira u Muću Gornjem, *Gunjačin zbornik*, Zagreb., 1980, str. 133-140; F. Oreb – M. Zekan: Zaštitno iskopavanje srednjovjekovne nekropole oko crkve sv. Petra u Muću, *Godišnjak Zavoza za zaštitu spomenika kulture*, Zagreb, 1978-1979., str. 215-225. Neki autori (B. Migotti, *Ranokršćanska topografija na području između Krke i Cetine* Zagreb, 1990, str.47-48, bilj.199. i P. Chevalier: *Salona II*, sv. I, Rome, 1996, str.203-204) objavljuju tu građevinu kao starokršćansku baziliku.

⁹ Autori istraživanja (o.c.) opisali su nova otkrića, ali još nisu objelodanili novi tlocrt, pa stoga ovom prilikom koristim stari tlocrt nalaza, koji je 1905. godine izradio P. Ergovac, a na kojem nema polukružne apside starokršćanske bazilike, niti osmerokutne krstionice.

¹⁰ Prema istraživanju I. Vojnovića iz Konzervatorskog Odjela u Splitu. usp. Bužančić: Radanje srednjovjekovne arhitekture iz antičkih korijena na otocima srednje Dalmacije, *Radanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža*, Zagreb, 1996, str.346.

- crkve orijentirane s ulazom na sjeverozapadu i sa svetištem na jugoistoku, kojima otklon uzdužne osi od idealnog pravca sjeverozapad – jugoistok ovisi o orijentaciji makroregije.
- treća moguća orijentacija s otklonom udužne osi prema sjeveroistoku iznimno je rijetka (npr. Sv. Ivan kraj Telašćice na Dugom otoku, bazilika u Žažviću ili pojedine crkve na otoku Krku).

Crkve prvog orijentacijskog tipa u pravilu se nalaze u srednjodalmatinskoj zagori, na obali i na otocima Srednje Dalmacije dok drugi orijentacijski tip prati uglavnom kvarnersko, sjevernodalmatinsko i južnodalmatinsko područje s pripadajućim otocima.

Na karti istočnoga Jadrana (tabla VIII) prikazan je prirodni reljef tog prostora od Kvarnerskih otoka do Boke Kotorske i naznačene tri osnovne zone, koje se razlikuju pravcima pružanja obale, odnosno gorja, ali isto tako i orijentacijom ranosrednjovjekovnih crkava. Usporedbom reljefa i orijentacije ranosrednjovjekovnih građevina može se zaključiti:

2. Veći dio kvarnerskog otočja, tj. svi otoci osim Cresa (koji se približuje orijentaciji sjever-jug), najveći dio podvelebitske obale, zadarski otoci te ninsko - zadarsko - biogradsko područje s Ravnim Kotarima i Bukovicom do rta Planke pružaju se u pravcu sjeverozapad – jugoistok. Ranosrednjovjekovne crkve u toj zoni u pravilu slijede istu orijentaciju obale, odnosno reljefa s malim razlikama u otklonu uzdužne osi. Pokazujem to primjerima na tabli IX : Sv. Petar u Drazi na otoku Rabu (IX,A), Sv. Nikola u Poveljani na otoku Pagu (IX,B), Sv. Viktor (IX, C) i Sv. Pelegrin (IX,D) na Dugom Otoku, Sv. Juraj u Ravanjskoj na Velebitskom primorju (IX,E), Sv. Marija na Ižu (IX, F), Av. Andrija na Vrgadi (IX, G), Sv. Mihovil u Pridrazi (IX,H), Sv. Mihovil u Kašiću (IX, I), Sv. Krševan na Kolovarama u Zadru (IX, J).

2. Dio srednjodalmatinske obale od rta Planke do Vrulje, te srednjodalmatinski otoci Brač, Hvar, Vis, isto kao i Korčula i Lastovo, pružaju se uglavnom (s manjim odstupanjima na pojedinim područjima) u pravcu zapad – istok. U toj zoni najveći broj crkava u zagorskom, obalnom i otočnom području slijedi tu istu orijentaciju. Na tabli X. su crkve iz različitih srednjodalmatinskih područja: Sv. Mikula u Velom Varošu u Splitu (X,A), skupina bračkih ranosrednjovjekovnih crkvice: Sv. Ilija kraj Donjeg Humca (X,B), Sv. Nikola kraj Selca (X,C), Sv. Martin kraj Bobovišća (X,D), Sv. Klement kraj Pražnica i Sv. Juraj kraj Nerežišća (X, G). Istu orijentaciju pokazuje još dvadesetak ranosrednjovjekovnih bračkih crkava, te hvarske crkve, među kojima je ovdje prikazana starokršćanska dvojna crkva sv. Marije i sv. Ivana u Starom gradu koja je imala i svoju ranosrednjovjekovnu pregradnju (Jeličić - Radonić 1994; Bužančić 1996: 344-345) (XI,H). Isto su orijentirane i crkvice sv. Luke na Lastovu (XI,I) i sv. Nikole na Sušcu (XI,J). Na istoj tabli orijentaciju

kaštelanskih predromaničkih crkava predstavlja Sv. Juraj u Radunu (XI, K), poljičkih Sv. Petar u Priku kod Omiša (XI, L) a cetinskih Sv. Spas na vrelu rijeke (XI, M). Istu, sasvim pravilnu orijentaciju, pokazuju i srednjodalmatinske šesterokone crkve sv. Mihovila u Brnazama kod Sinja (XI, N) i sv. Trojice u nekadašnjem splitskom polju (XI, O), kojoj su sva tri apsidna prozora usporedno upravljena prema istoku bez obzira na radijalnost, kao osnovnu značajku šesterolisnog tlocrta.

3. Južni dio srednjodalmatinske obale od Vrulje prema jugoistoku s poluotokom Pelješcem i sva južnodalmatinska obala do Boke Kotorske, otok Mljet i Elafitski otoci, ponovno su u pravcu sjeverozapad – jugoistok. Takva orijentacija reljefa planina i obale prema jugoistoku prati i ponovno skretanje orijentacije većine starokršćanskih i ranosrednjovjekovnih crkava u istom pravcu. Tako izraziti otklon uzdužne osi prema jugoistoku pokazuju ranosrednjovjekovne crkve makarskog primorja (Vežić 1999; Marasović 1998). Svih petnaestak elafitskih predromaničkih crkvice južnodalmatinskog tipa s kupolom ili bez nje pokazuju uglavnom isti otklon prema jugoistoku bez obzira na titulara . Ni tipska uvjetovanost kod tih crkvice, koju je, po mojem mišljenju odredila dubrovačka metropolitanska vlast, niti pak imena titulara, koja ipak pokazuju znatnu raznovrsnost, nisu utjecali na otklon uzdužne osi u pravcu jugoistoka, jer isti jednobrodni kupolni tip nalazimo u Poljicima i na Braču, gdje se ponavljaju i imena istih naslovnika kao i na Elafitima, a ipak srednjodalmatinske predromaničke crkvice toga tipa, kako je već rečeno, slijede orijentaciju reljefa u pravcu zapad – istok. Na tabli XI. pokazani su primjeri orijentacije crkava iz pojedinih dijelove te zone i to: Sv. Ivan u Podacama u makarskom primorju (XII, A), osmerokone crkva u Ošlju (XII, B), Sv. Juraj u Ponikvama na Pelješcu (XII,C), šipanske crkve Sv. Petar u VeljemVrhu (XII D) i Sv. Mihajlo u Pakljeni (XII,E), lopudske crkve Sv. Ilija (XII, F), Sv. Ivan Krstitelj (XII,G), Sv. Nikola “grčki”(XII, H) i Sv. Petar (XII,I), koločepske crkve Sv. Nikola (XII, J) i sv. Srđ (XII, K), te mljetska crkva sv. Petra i Pavla (XII,L), koja pokazuje vrlo blagi otklon prema jugoistoku.

Daljnja bi istraživanja valjalo usmjeriti na pitanje što je odredilo takvu ovisnost orijentacije starokršćanskih i ranosrednjovjekovnih crkava od reljefa, da li samo pružanje obale ili pak neki raniji antički agrimensurni sustav, koji je opet vodio računa o prirodnom reljefu. Na ovu drugu mogućnost ukazuje prostrani zadarski *ager*, kao pravokutni mrežni sustav kojemu se jedna koordinata pruža kao i sama obala u pravcu sjeverozapad-jugoistok, a druga u pravcu sjeveroistok-jugozapad, a u tom je sustavu uglavnom i orijentacija svih crkava tog područja (Suić 1955; Suić 1956). Ne može biti slučajnost ni podatak da je crkva sv. Stjepana u trogirskom zaleđu položena točno na križanju centurijacijskog carda i decumana (Babić 1984: 59). Proučavajući stonski *ager* Marin Zaninović je ustvrdio kako su kapelica sv. Andrije

i neke druge crkvene građevine sagrađene na križanju glavnih pravaca antičke centurijacije i na tom prostoru (Zaninović 1970: 497). Dvojna crkva sv. Petra u stonskom polju, pregrađena u ranom srednjem vijeku, svojim svetištem prema sjeveroistoku sasvim je u skladu s antičkom centurijacijom.

Prilogom o orijentaciji ranosrednjovjekovnih crkava želio sam upozoriti i na drugačije moguće tumačenje tog problema u proučavanju predromaničke i ranoromaničke arhitekture u Dalmaciji, nego što su to ponudile dosadašnje teorije, spomenute u uvodu. Zaključci do kojih sam došao vjerojatno će se daljnjim istraživanjima moći ispraviti ili potvrditi. Teško će biti opovrći konstataciju da se orijentacija predromaničkih i ranoromaničkih crkava unutar gradskih zidova u pravilu podređuje uličnoj mreži ranosrednjovjekovnoga grada,

neovisno o imenu i blagdanu njihova titulara, te da crkve u kontinuitetu antičke izgradnje nastavljaju orijentaciju prvobitne građevine čak i u slučaju vremenskog diskontinuiteta i promjene naslovnika.

Nastavak proučavanja problema orijentacije po mojem bi mišljenju najviše mogao pridonijeti objašnjenju pojave, koja mi se također čini neupitnom, da ranosrednjovjekovne crkve u pravilu, i samo s ponekom iznimkom, prate orijentaciju istočnojadranskoga reljefa, odnosno obale. Istraživanjem te pojave možda će se ustanoviti barem na širim prostorima agera antičkih gradova ovisnost orijentacije o antičkom centurijacijskom sustavu, koji je također u osnovi slijedio istočnojadranski reljef ili lokalne topografske uvjete. U tom, dakle, smislu valja očekivati daljnje priloge i objašnjenja o temi kojom smo se ovdje bavili.

POPIS LITERATURE

- Dyggve 1954-1957 E. Dyggve, Oltarna pregrada u krunidbenoj crkvi kralja Zvonimira, *VjAHD.* LVI-LIV, Split 1954-1957: 238-243
- Babić 1984 I. Babić, *Prostor između Trogira i Splita*, Split 1984: 59
- Babić i dr. 1987 I. Babić, i dr., *Kulturno blago Trogira*, Zagreb 1987.
- Bužančić 1996 R. Bužančić, Radanje srednjovjekovne arhitekture iz antičkih korijena na otocima srednje Dalmacije, *Radanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža*, Zagreb, 1996: 346
- Deanović 1981 A. Deanović, *Mali vječni grad Osor*, Osor 1981.
- Domjan 1987 M. Domjan, Rab, *Enciklopedija hrvatske umjetnosti*, II, 1987:114-116
- Faber 1963-1965 A. Faber, Antički bedem grada Krka, *VjAHD.* 1963-1965.
- Frey 1911 E. Frey, San Giovanni Battista in Arba, *Jahrbuch ZK*, 1-4, Wien 1911, 39-62
- Jeličić-Radonić 1994 J. Jeličić-Radonić, *Ranokršćanske dvojne crkve u Starom gradu na Hvaru*, Split 1994;
- Jelovina & Vrsalović 1968 D. Jelovina & D. Vrsalović, Sveta Marija Bijaći kod Trogira, arheološka revizija, *Arheološki pregled*, Beograd 1968: 174-176
- Jurković 1992 M. Jurković, Doppelkapelle sv. Kvirina u Krku – biskupska kapela dvostruke funkcije, *Prilozi povijesti umjetnosti Dalmacije*, 32, Split 1992
- Kandler 1862 P. Kandler, Iscrizione romana del secolo IV. del'Era comune, trarra da vecchi ruderi in Veglia, Trieste 1862.
- Katičić 1998 R. Katičić, *Litterarum studia, književnost i naobrazba ranoga srednjovjekovlja*, Zagreb 1998: 344-345
- Kovačić 1994 V. Kovačić, Porta dominica i crkva sv. Dujma u Trogiru, *Prilozi pov. umj. Dalmacije*, 34, Split 1994: 51-69
- Marasović 1980 T. Marasović, Prilog istraživanju transformacije antičke jezgre u ranosrednjovjekovni grad, *Gunjačin zbornik*, Zagreb 1980: 99-112
- Marasović 1994 T. Marasović, *Dioklecijanova palača – svjetska kulturna baština – Split, Hrvatska*, Zagreb 1994.
- Marasović 1994 T. Marasović, *Graditeljstvo starohrvatskog doba u Dalmaciji*, Split 1994: 31-145
- Marasović & Marasović & Marasović 1996 J. Marasović & T. Marasović & M. Marasović, *Crkva sv. Jurja u Splitu*, Split 1996.
- Marasović 1998 T. Marasović, *Prva stoljeća grada Splita*, Split 1998.
- Marasović 1998 T. Marasović, *Makarska i Primorje u ranom srednjem vijeku*, Split 1998.
- Marasović 1999 T. Marasović, Bijaći – prilog proučavanju ranosrednjovjekovnih vladarskih rezidencija, *Starohrvatska prosvjeta*, III/27?, Split 1999.
- Medini 1987 J. Medini, Gradski zid i pitanje urbanog antičkoga Raba, *Rapski zbornik*, Rab 1987: 171
- Mohorovičić 1953 A. Mohorovičić, Pregled i analiza historijske arhitekture na području grada Osora, *Bulletin JAZU*, 1-2, Zagreb 1953
- Mohorovičić 1955 A. Mohorovičić, Osor-Apsyrtes-Apsoros, *Bulletin JAZU*, 9-10, Zagreb 1955
- Mohorovičić 1957 A. Mohorovičić, Problem tipološke klasifikacije objekata srednjovjekovne arhitekture na području Istre i Kvarnera, *Ljetopis JAZU*, 62, Zagreb 1957: 502-512
- Mohorovičić 1971 A. Mohorovičić, Novootkriveni nalazi antičkih terma, oratorija i starokršćanske bazilike u gradu Krku, *Rad JAZU* 1971
- Oreb & Zekan 1978-1979 F. Oreb & M. Zekan, Zaštitno iskopavanje srednjovjekovne nekropole oko crkve sv. Petra u Muću, *Godišnjak Zavoda za zaštitu spomenika kulture*, Zagreb 1978-1979: 215-225

- Pejaković 1978 M. Pejaković, *Broj iz Svjetlosti, starohrvatska crkvice sv. Križa u Ninu*, Zagreb 1978
- Pejaković 1996 M. Pejaković, *Omjeri i znakovi*, Dubrovnik 1996.
- Pejaković 1997 M. Pejaković, *Hrvatska i Europa, kultura, znanost, umjetnost*, I, Zagreb 1997: 513-544
- Perković 1977 Z. Perković, *Sklop objekata uz sjeverozapadni zid srednjovjekovnog Splita*, I, magistarska radnja na Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu, Split 1977: 3-6
- Peković 1998 Ž. Peković, *Dubrovnik, nastanak i razvoj srednjovjekovnoga grada*, Split 1998.
- Peković & Žile 1999 Ž. Peković & I. Žile, *Ranosrednjovjekovna crkva Sigurata na Prijekom u Dubrovniku*, Split 1999.
- Petricioli 1976 I. Petricioli, Lice srednjovjekovnog grada (u knjizi N. Klaić-I. Petricioli: *Zadar u srednjem vijeku*, Zadar 1976: 117-146
- Piplović 1995 S. Piplović, Razmatranja o orijentaciji starohrvatskih crkava u Dalmaciji, *Starohrvatska prosvjeta*, III, s, 21, Split 1995: 171-180
- Suić 1955 M. Suić, Limitacija agera rimskih kolonija na istočnoj jadranskoj obali, *Zbornik Instituta za histrijske nauke u Zadru*, I, Zadar 1955
- Suić 1956 M. Suić, Ostaci limitacije naših primorskih gradova u ranom srednjem vijeku, *SHP*, III, s, sv. 5, Zagreb 1956
- Vežić 1985 P. Vežić, Sklop župne crkve sv. Asela, bivše katedrale u Ninu, *Starohrvatska prosvjeta*, III, s., 15, Split 1985: 201-215
- Vežić 1999 P. Vežić, Ranoromaničke crkve Makarskog primorja, *Makarski zbornik*, 5, Makarska 1999.
- Zaninović 1970 M. Zaninović, Limitacija stonskog polja, *Adriatica praehistorica et antiqua, miscellanea Gregorio Novak dicata*, Zagreb 1970: 497
- Zekan 1980 M. Zekan, prilog proučavanju arhitekture iz koje potječe natpis kneza Branimira u Muću Gornjem, *Gunjačin zbornik*, Zagreb 1980: 133-140
- Zekan 1994 M. Zekan, *Sv. Petar i Mojsije, krunidbena bazilika kralja Zvonimira*, Split 1994.
- Žic-Rokov 1971 I. Žic-Rokov, Kompleks katedrala sv. Kvirin u Krku, *Rad JAZU*, Zagreb 1971: 360
- Žic-Rokov 1971 I. Žic-Rokov, Gradske zidine i ulice u Krku, *Krčki zbornik*, 1971: 2

SUMMARY

THE ORIENTATION OF MEDIAEVAL CHURCHES IN DALMATIA

Key words: pre-Romanesque, church, orientation, Dalmatia, architecture

In the course of studying hundreds of early mediaeval church structures in Dalmatia, extending from the Kvarner region to the Bay of Kotor, the author has arrived at several conclusions about church orientation that differ from previous theories about this topic. The following has been established:

1. The pre-Romanesque and Romanesque churches within early mediaeval cities, respecting the basic requirements of the orientation of religious architecture from the 5th century to the modern period, i.e. the placement of the entrance on the west and the sanctuary on the east, as a rule were aligned to the basic street layout of the city. All deviations from the ideal west-east orientation in these urban churches, despite the dedications and the period of construction, corresponded in terms of deviation to the entire orientation of the city as whole. This has been shown through examples of early mediaeval cities on the eastern Adriatic coast with more or less preserved remains of the urban structure and individual structures from that period, such as Krk, Osor, Rab, Nin, Zadar, Trogir, Split, and Dubrovnik;

2. Early medieval structures that were built in a continuity of a religious site, with an early Christian or even pagan structure, as a rule exhibit the same orientation of the previous church, erected on the same site, even in cases when in the early Middle Ages a church had changed the main dedication or when a chronological continuity was not retained. This has been documented in a series of examples.

3. The numerous remaining pre-Romanesque and proto-Romanesque churches built in the early mediaeval period beyond urban or suburban areas and lacking a religious continuity, but similarly respecting the basic orientation of churches with an entrance on the west and a sanctuary on the east, in terms of deviation from the ideal orientation of west-east, as a rule follow the basic "Dinaric" geographic-geological configuration of the eastern Adriatic relief or coastline system. The author has divided the eastern Adriatic area into three zones and established that:

- a. the churches of the Kvarner and northern Dalmatian region as a rule exhibit a considerable deviation to the southeast from the ideal east-west lengthwise axis, mostly as a result of following the natural layout of the coast;
- b. The central Dalmatian region of the highlands, coast, and islands, where the relief systems and islands zones extend in an east-west direction, as a rule have churches oriented in this manner;
- c. From beyond the coast of Makarska to the Bay of Kotor, as well as on the southern Dalmatian islands, the relief system is again oriented northwest-southeast, and the medieval churches (similarly as the previous early Christian ones) show the same orientation as this part of the coast.

The author hopes that further research will supplement the offered hypotheses, especially those about the mutual dependence of the relief system and orientation, leading to investigation of the possible connections between relief and classical agricultural land division (centuriation) and their effect on the orientation of early medieval churches.

Translated by B. Smith-Demo

LEGENDE UZ TABLE

- Tabla I. A Krk, struktura povijesne jezgre grada s naslijeđenim antičkim sustavom ulične mreže. 1. Katedrala sv. Marije s dograđenom crkvom sv. Kvirina.
B Rab, povijesna jezgra (prema M.Suiću) s ucrtanim glavnim starokršćanskim crkvama u ranosrednjovjekovnoj uporabi. 1. Katedrala sv. Marije; 2. Sv. Andrija; 3. Sv. Ivan Evanđelista.
- Tabla II. A Pretpostavljena osnova antičke ulične mreže (prema M. Suiću) s ucrtanim starokršćanskim i srednjovjekovnim crkvama (prema N. Jakšiću).
2. ranosrednjovjekovna katedrala sv. Asela, 2. Sv. Križ, 3. Sv. Mihovil (antički hram),
4. Sv. Marija, 5. Sv. Ivan Krstitelj, 6. Sv. Ambroz.
B Orijentacija crkve sv.Križa u Ninu prema izolatu sa sačuvanim ostacima antičkih kuća (M. Suić).
- Tabla III. Položaj starokršćanskih i ranosrednjovjekovnih crkava u Zadru (prema I. Petricioliju). 1. Katedrala sv. Stošije, 2. Sv. Trojstvo (Sv. Donat), 3. Sv. Marija *Minor*, 4. Sv. Toma, 5. Sv. Krševan, 6. Sv. Petar, 7. Sv. Marija *Maior*, 8. Sv. Lovre, 9. Sv. Vid, 10. Sv. Stjepan, 11. Sv. Platon, 12. Sv. Ivan, 13. Sv. Marija, 14. Sv. Nikola.
- Tabla IV. A Trogir, povijesna jezgra sa srednjovjekovnim crkvama. 1. Katedrala sv. Lovre, 2. Sv. Marija, 3. Sv. Martin (Sv. Barbara), 4. Sv. Dujam.
B Split, povijesna jezgra sa srednjovjekovnim crkvama. 1. Katedrala sv. Marije (Sv.Dujam), 2. Krstionica sv.Ivana s kriptom sv. Tome, 3. Crkva sv. Mateja, 4. Crkva sv. Teodora (Gospe od Zvonika), 5. Sv. Martin, 6. Sv. Nikola "de Sdoria", 7. Sv. Mihovil "in ripa maris", 8. Sv. Julijana, 9. Sv. Eufemija (Sv. Benedikt), 10. sv. Duh, 11. Sv. Marija "de Taurello", 12. Sv. Martin "de Colonia", 13. Gospe od Dobrića.
- Tabla V. Povijesna jezgra Dubrovnika s ranosrednjovjekovnim crkvama (prema Ž. Pekoviću. 1. Sv. Marija od Kaštela, 2. Sv. Sergije i Bakh, 3. Sv. Petar "Klobučić", 4. Sv. Šimun, 5. Sv. Petar, 6. Sv. Foska, 7. Sv. Mihajlo, 8. Sv. Stjepan, 9. Sv. Vid, 10. Katedrala, 11. Sv. Spas, 12. Sv. Kuzma i Damjan, 13. Sv. Toma, 14. Sv. Teodor, 15. Sv. Ivan, 16. Sv. Andrija, 17. Sv. Martin, 18. Sv. Barbara, 19. Sv. Mihajlo Anđel, 20. Sv. Bartolomej, 21.Svi Sveti, 22. Preobraženje Kristovo ("Sigurata"), 23. Sv. Nikola, 24. Sv. Luka.
- Tabla VI. ranosrednjovjekovne crkve, sagrađene na antičkim položajima. A Sv. Juraj na rtu Marjana u Splitu, B Sv. Danijel (Sudanel) u Segetu kraj Trogira, C oratorij u Rižinicama u Solinu, D Sv. Petar u Muću, E Sv. Duh u Škripu na Braču, F Sv.Ivan Krstitelj u Bolu na Braču, G Sv. Silvestar na Biševu.
- Tabla VII. ranosrednjovjekovne crkve, sagrađene na položajima starokršćanskih bazilika. A Sv. Marta u Bijaćima , B Sv. Petar i Mojsije u Solinu.
- Tabla VIII. Istočnojadranski reljef s trima zonama, podijeljenima prema pružanju obale.
1. Kvarnersko-sjevernodalmatinska zona, 2. Srednjodalmatinska zona; 3. Južnodalmatinska zona.
- Tabla IX. Orijentacija crkava sjevernodalmatinskog područja. A Sv. Petar u Drazi na Rabu, B Sv. Nikola u Povljani na Pagu, C Sv. Viktor i D Sv. Pelegrin (IX,D) na Dugom Otoku, E Sv. Juraj u Ravanjskoj, F Sv. Marija na Ižu, G Sv. Andrija na Vrgadi, H sv. Mihovil u Pridrazi, I Sv.Mihovil u Kašiću, J Sv. Krševan na Kolovarama u Zadru.
- Tabla X. Orijentacija crkava srednjodalmatinskog područja.
A Sv. Mikula u Velom Varošu u Splitu, B Sv. Ilija kraj Donjeg Humca, C Sv. Nikola kraj Selca, D Sv. Martin kraj Bobovišća, E Sv. Klement kraj Pražnica i F Sv. Juraj kraj Nerežišća na Braču, G - H dvojna crkva Sv.Marije i sv. Ivana u Starigradu na Hvaru, I Sv. Luka na Lastovu, J Sv. Nikola na Sušcu, K Sv. Juraj u Radunu kraj kaštel Staroga, L Sv. Petar u Priku kod Omiša, M Sv. Spas na vrelu Cetine, N Sv. Mihovil u Brnazama kod Sinja, O Sv. Trojica u Splitu.
- Tabla XI. Orijentacija crkava južnodalmatinskog područja
A Sv. Ivan u Podacama, B crkva u Ošlju, C Sv.Juraj u Ponikvama na Pelješcu, D Sv. Petar u VeljemVrhu i Sv. Mihajlo u Pakljeni na Šipanu, F Sv. Ilija, G Sv. Ivan Krstitelj, H Sv. Nikola "grčki" i I Sv. Petar na Lopudu, J sv. Nikola i K Sv. Srđ na Koločepu, L Sv. Petar i Pavao na Mljetu.

Tabla I

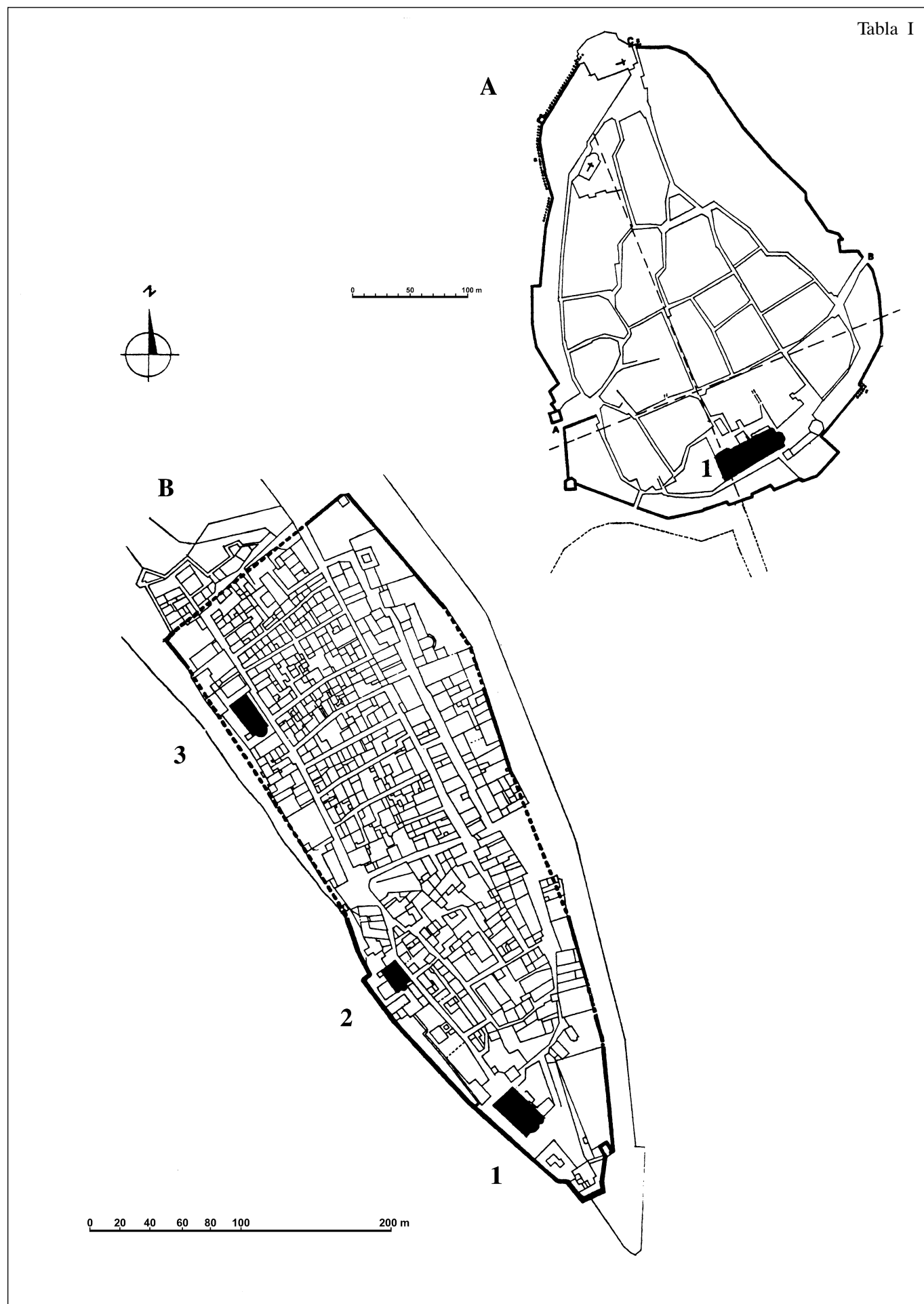

Tabla II

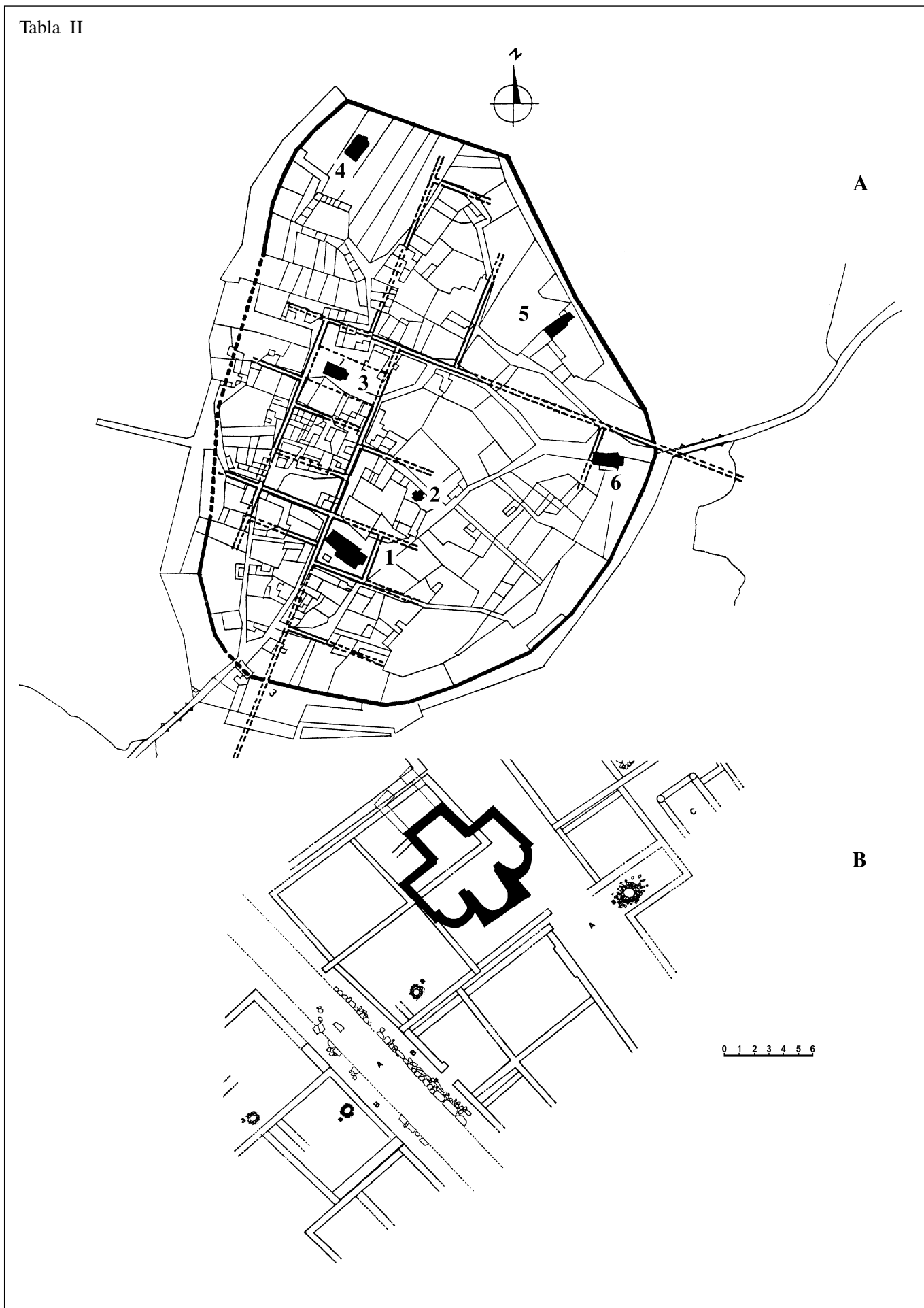

Tabla III

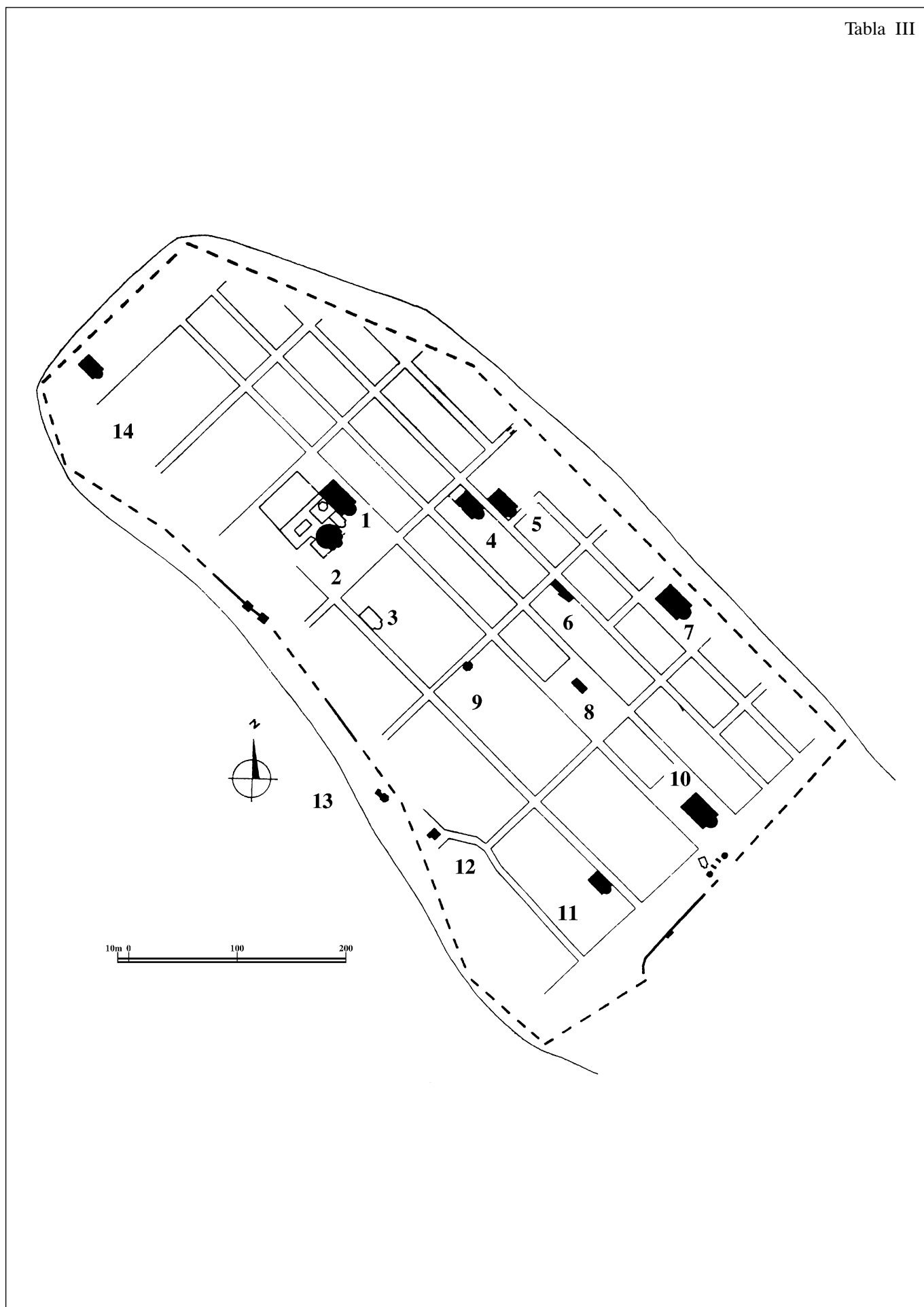

Tabla IV

Tabla V

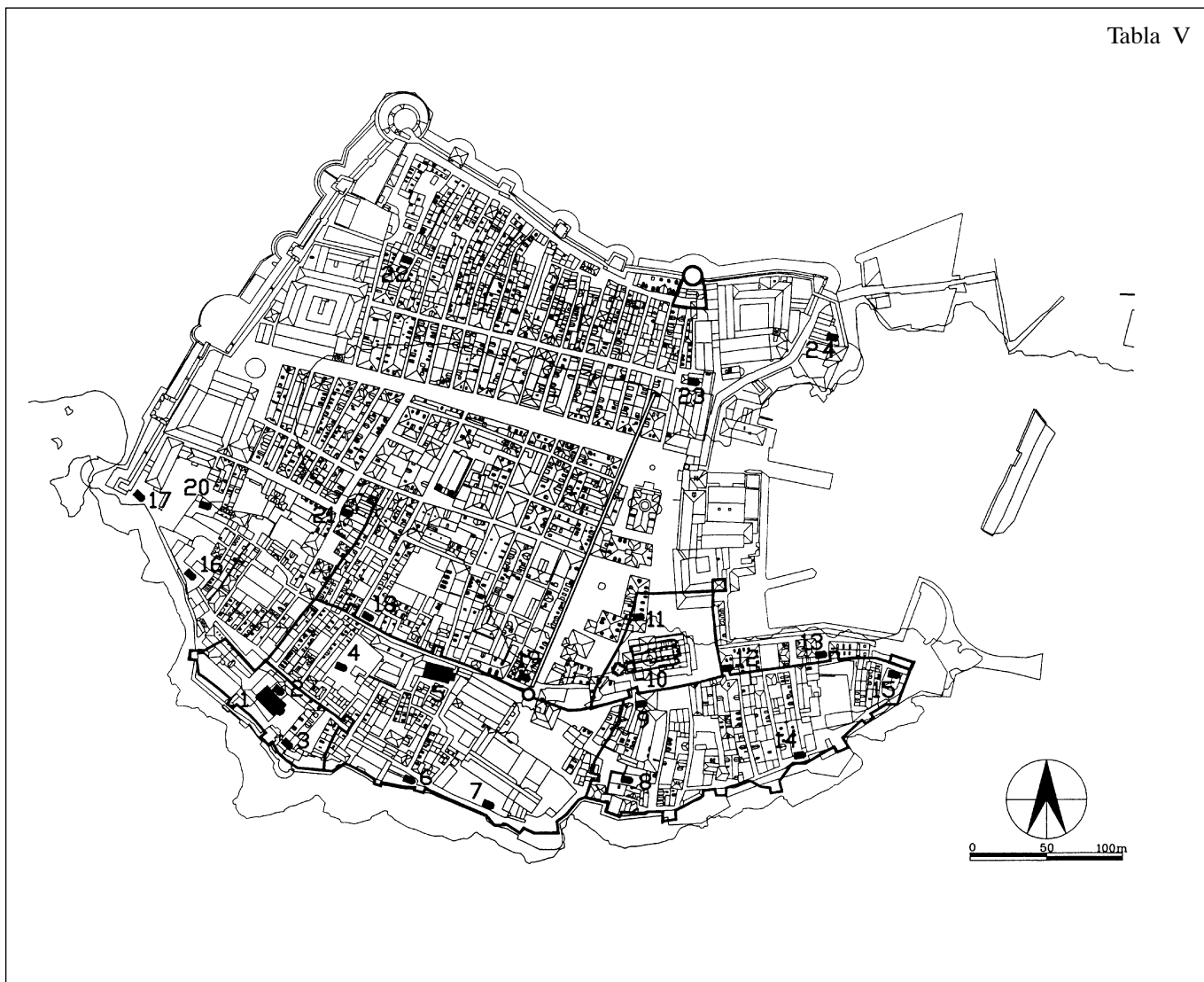

Tabla VI

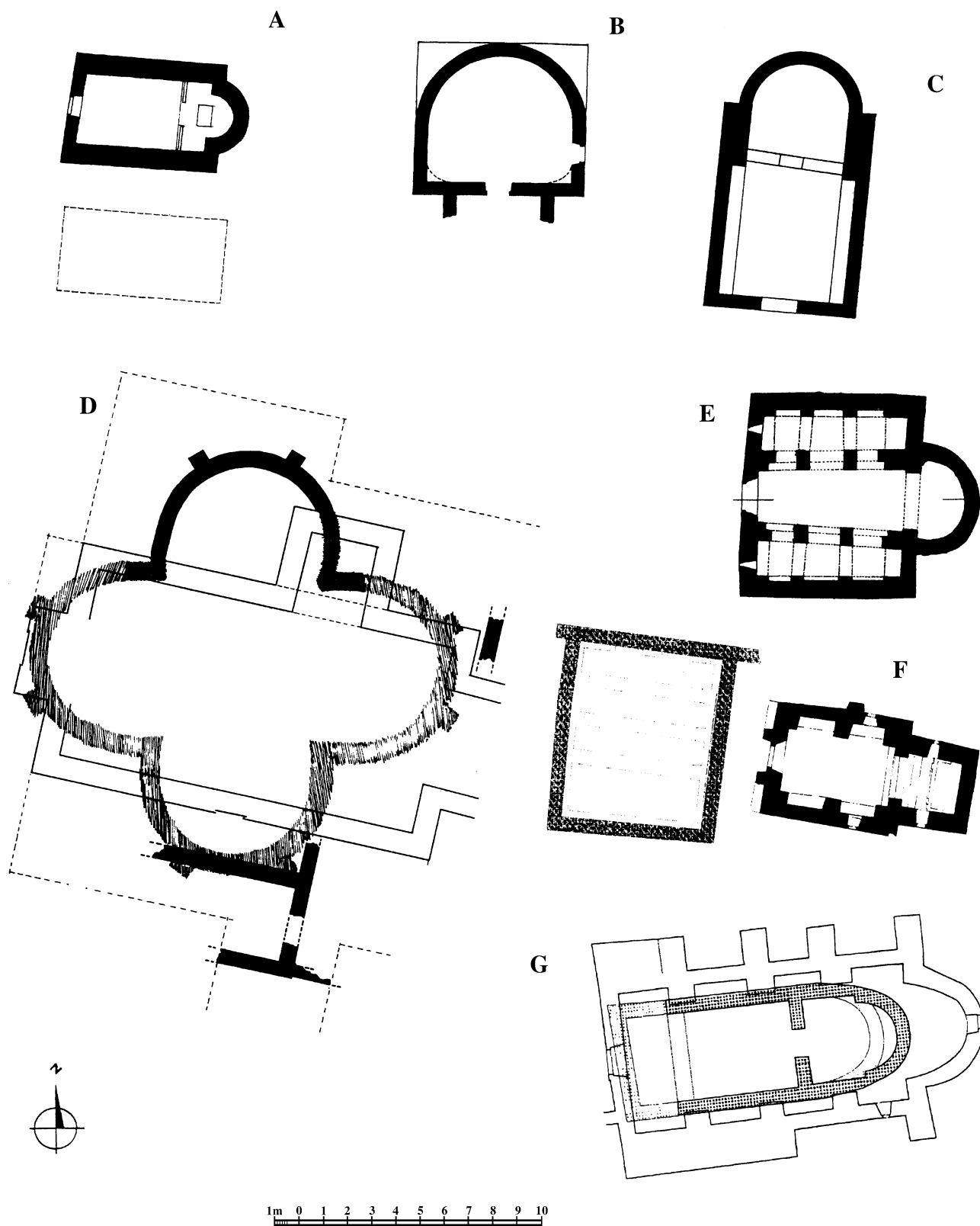

Tabla VII

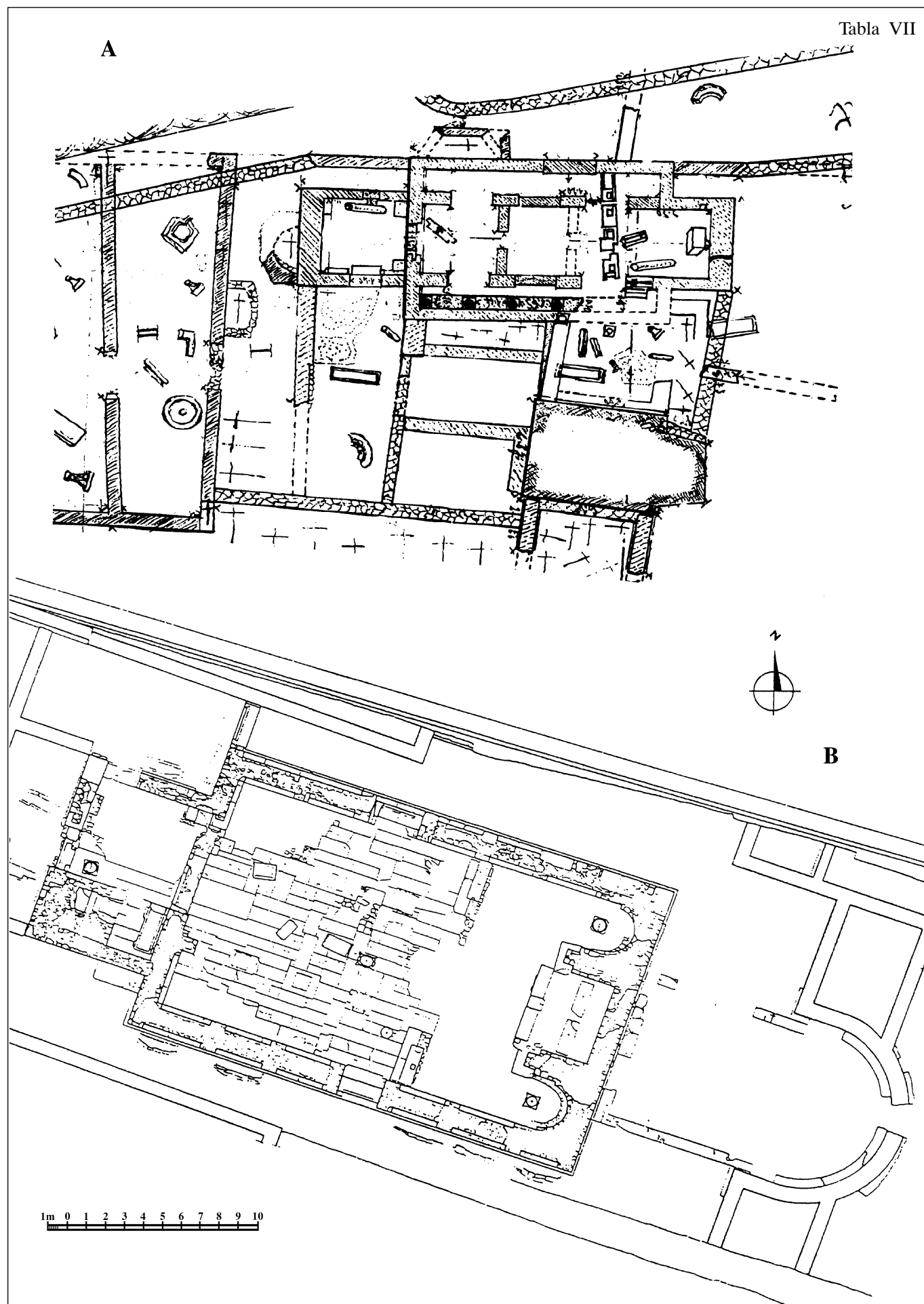

Tabla VIII

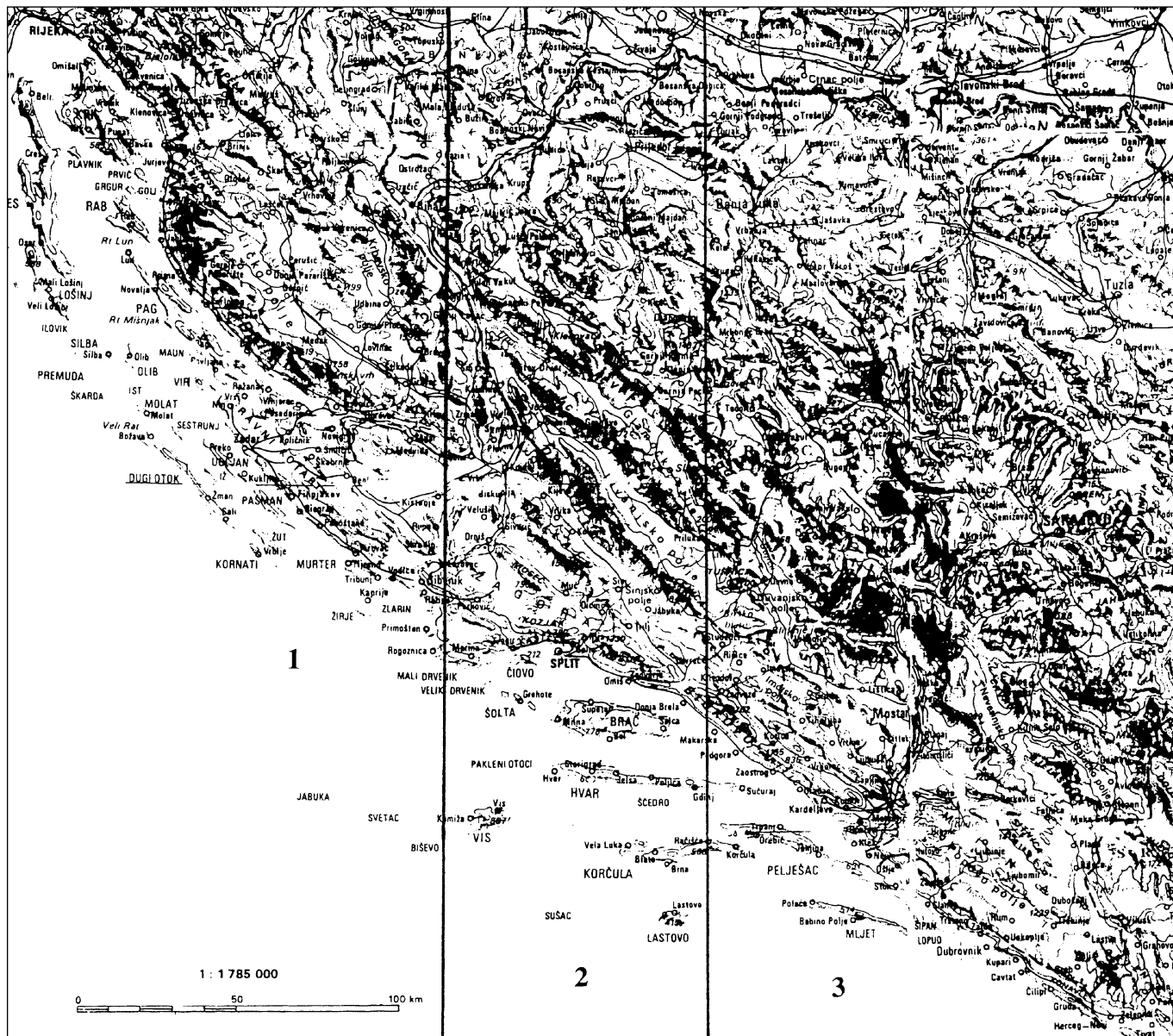

Tabla IX

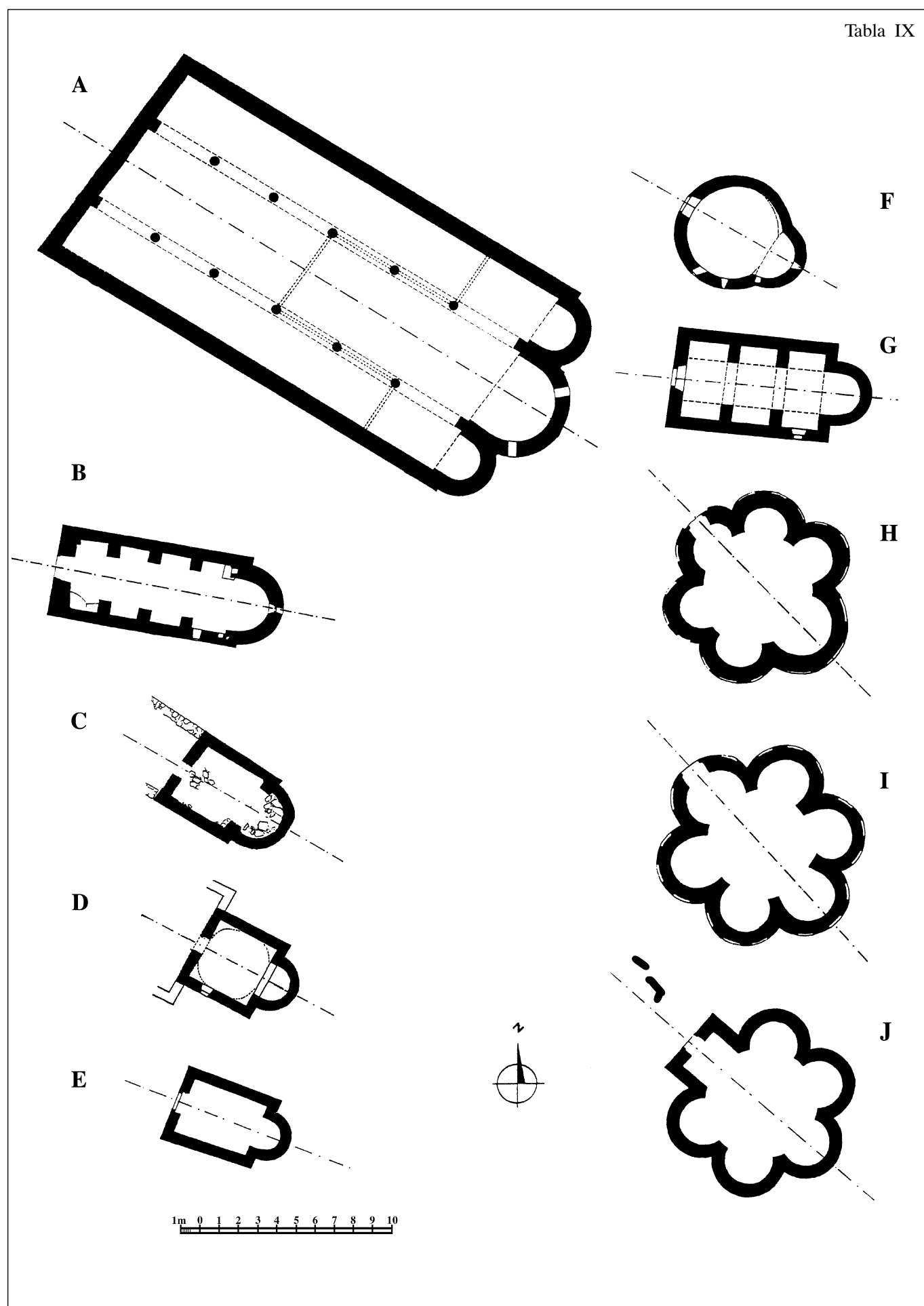

Tabla X

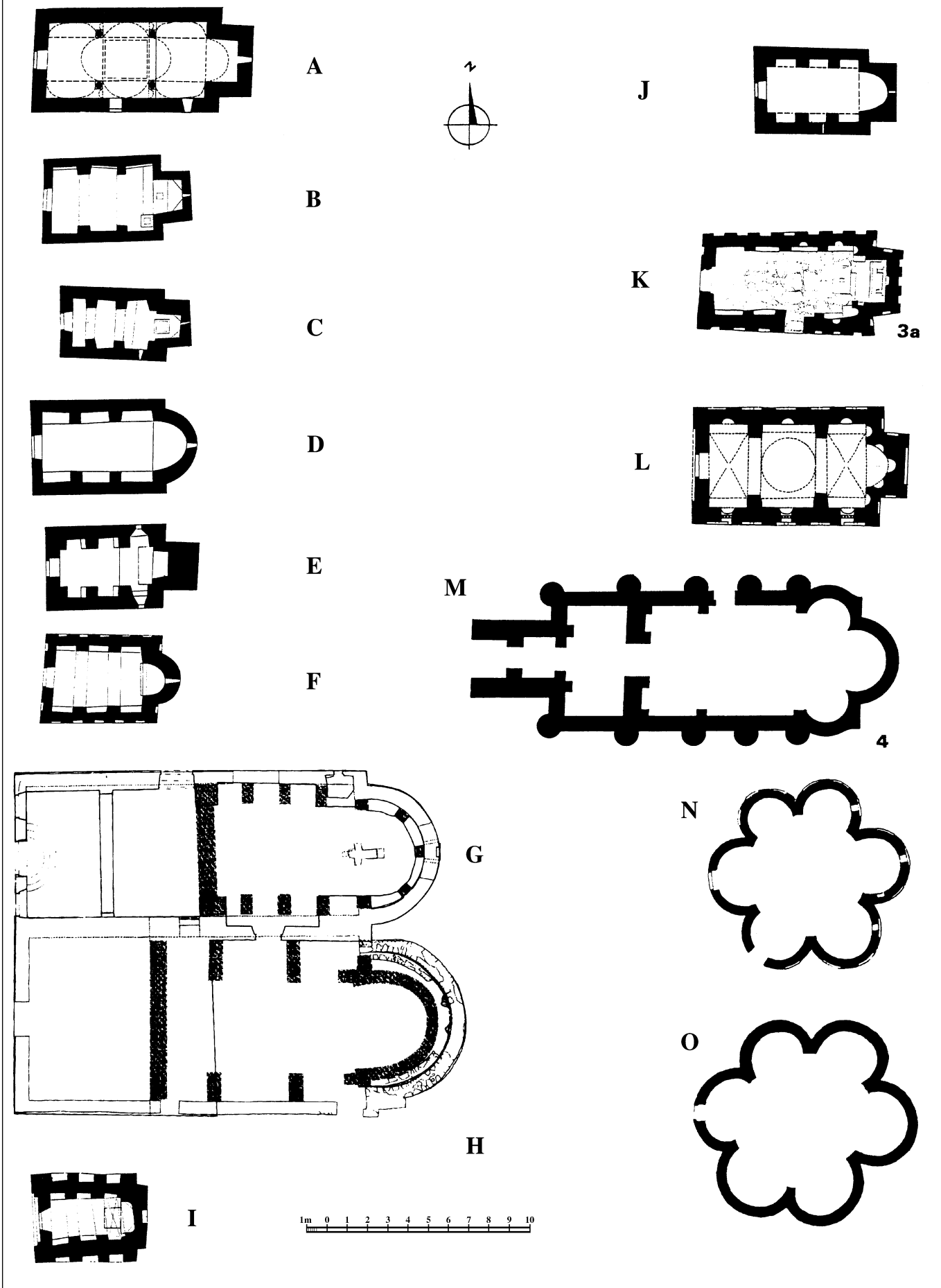

Tabla XI

